

УДК 342.56:340

П.Д. Біленчук,
кандидат юридичних наук, доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

У статті сформульовані методологічні основи наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального судочинства.

Ключові слова: методологічні основи наукового забезпечення діяльності органів правосуддя в Україні.

В статтє сформулировань методологическє оснєвє научнєгє обєспєчєнєя познєнєя, докєзєвєнєя, рєсслєдовєнєя в прєцєсє угєловнєгє судєпрєєвєдствє.

Ключєвєє слєвє: методологическє оснєвє научнєгє обєспєчєнєя дєятєльнєстє органєв прєвєсудєя в Укрєїнє.

Paper formulates the methodological basis of the scientific support of a cognition, proving, and investigation in criminal proceedings.

Keywords: scientific support of justice bodies' activities in Ukraine.

Теорія і методологія правового та наукового забезпечення органів юстиції як навчальна, наукова і практична сфера діяльності становить складну як гносеологічну, так і розшукову, процесуальну, криміналістичну і судово-експертну діяльність викладачів, вчених і багатьох суб'єктів правосуддя, судочинства, правопорядку.

Сучасні соціально-економічні перетворення, які зумовлюють загострення криміногенної обстановки, різку зміну структури, динаміки і тенденцій розвитку злочинності, технічної озброєності злочинців, витонченості способів вчинення злочинів потребують використання в слідчій та судовій практиці новітніх криміналістичних знань (засобів, методів, прийомів, технологій).

У таких умовах виникла необхідність суттєвого посилення загальнотеоретичних, методологічних і організаційних засад сучасного наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування завдяки новітнім досягненням науки.

Безпосередньо проблемами наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування у сфері судочинства займалися такі вітчизняні вчені, як: Л.Е. Ароцкер, В.Д. Басай, В.Г. Гончаренко, І.І. Когутич, І.І. Котюк, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.В. Салтєвський, В.М. Стратонов, В.Ю. Шепітько, П.В. Цимбал.

Крім того зазначена проблематика привертала увагу і таких зарубіжних вчених, як: О.Я. Баєв, А.Р. Белкін, Р.С. Белкін, Е.Ф. Бурінський, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, В.Д. Гершель, Г.І. Грамович, Г.Г. Гросс, Р.Г. Домбровський, О.В. Дулов, В.Я. Колдін, В.І. Лебедєв, І.М. Лузгін, М.С. Полевий, О.Р. Ратінов, Р.А. Рейсс, О.Р. Росінська, М.О. Селіванов, М.С. Строгович, С.М. Трегубов, С.І. Цветков, О.І. Шумілов, М.П. Яблоков та інші.

Хоча дослідження згаданих вчених є значним внеском у розвиток теорії наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального провадження, однак вони не вичерпують цієї фундаментальної проблеми.

Зокрема, не розв'язаними залишаються такі питання, як: загальнотеоретична характеристика сучасного наукового забезпечення криміналістичними засобами пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального провадження; наукові засади систематизації його засобів; особливості наукового забезпечення досудового розслідування і судового провадження; його пріоритетні напрями та механізми вдосконалення, що стало особливо очевидним в зв'язку з прийняттям КПК України, яким змінено ідеологію сучасного кримінального судочинства та визначено, що завданнями кримінального провадження є: 1) захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів його учасників; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду (ст. 2 КПК України).

Очевидно, що розв'язання цих завдань є неможливим без вдосконалення сучасних наукових засобів, що свідчить про необхідність продовження досліджень у цьому напрямі.

Зокрема, актуальними є питання створення сучасного вчення про систему криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження, яке б становило систему наукових принципів та практичних рекомендацій, спрямованих на ефективне розв'язання означених завдань, що і зумовило вибір цього напрямку дослідження.

Дослідження виконане відповідно до планів науково-дослідних робіт юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка за напрямом досліджень “Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти” (номер теми 11БФ042-01); Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р.

Основною метою цього дослідження є створення сучасної концепції наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального провадження.

Зазначена мета реалізується за допомогою розв'язання таких задач:

1) обґрунтування необхідності створення нової системи знань, нового вчення – теорії і практики сучасного наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального судочинства;

2) визначення потреб та актуальних напрямів сучасного наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального провадження;

3) формування його методологічних засад та розкриття традиційної і сучасної системи криміналістичних засобів його наукового забезпечення;

4) розробки комплексу новітніх криміналістичних засобів, методів, технологій і алгоритмів забезпечення кримінального провадження;

5) здійснення системного підходу до наукового забезпечення досудового розслідування і судового провадження;

6) створення системи рекомендацій, спрямованих на практичне застосування криміналістичних засобів на стадії досудового розслідування і судового провадження та в ході запобігання злочинам;

7) формулювання пріоритетних напрямів та механізмів вдосконалення криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження.

Об'єктом дослідження є пізнавальні процеси, що здійснюються в ході сучасного кримінального провадження, а безпосереднім предметом дослідження є теорія і практика сучасного наукового забезпечення пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального провадження.

Методологічною основою цього дослідження є сучасна теорія наукового пізнання, що базується на світоглядних принципах, загальнонаукових та спеціальних методах. Зокрема, таких як:

1) формально-логічний використовується при узагальненні матеріалів експертної, слідчої і судової практики, аналізі норм чинного законодавства та існуючих теоретичних конструкцій з приводу особливостей використання криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

2) метод класифікації – з метою системного поділу і впорядкування криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

3) узагальнення – з метою переходу від окремих фактів, доказів (показань, документів, речових доказів, висновків експерта) до загальних висновків;

4) порівняльно-правовий – при дослідженні законодавства України та інших країн про правове регулювання використання криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

5) історико-правовий – при розкритті еволюції поглядів учених на окремі проблеми, що стосуються предмета наукового дослідження;

6) системно-структурний – при дослідженні наукових засад класифікації криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження;

7) статистичний – при ілюстрації теоретичних висновків емпіричними даними і даними вивчення державної та відомчої статистичної звітності.

Нормативною базою дослідження є норми Загальної Декларації прав людини (1948), Конституції України (1996), положення чинного законодавства.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці з філософії, логіки, психології, соціології, фізики, хімії, біології, математики, кібернетики, інформатики, філософії права, кримінального права та процесу, криміналістики, судової експертології, оперативно-розшукової діяльності тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані МВС України і Державної судової адміністрації України за 1960–2013 роки, узагальнені матеріали 650 кримінальних проваджень щодо ефективності і результативності використання криміналістичних засобів у ході досудового розслідування, результати вивчення 150 кримінальних проваджень стосовно 600 засуджених за скоєння розбійних нападів в складі організованих злочинних груп, а також результати анкетування 300 слідчих і 220 керівних працівників органів досудового розслідування. Для вивчення рис характеру 50 осіб використовувалась методика багатостороннього дослідження особистості АСБДО-ММР1. На електронному аналізаторі (ЕІА-1) проаналізована мова 35 досліджуваних. За допомогою програмного засобу ПРИАМ було здійснено діагностику, моделювання і прогнозування стану злочинності в Україні за тридцятилітній період.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та предметом дослідження, а також завданнями і методами їх вирішення та полягає в тому, що в цій статті розроблено сучасну концепцію використання криміналістичних засобів для наукового забезпечення кримінального провадження. Зокрема, по-перше: I) обґрунтовано необхідність створення якісно нової системи знань, що становить криміналістичне вчення – теорії і практики сучасного наукового забезпечення кримінального провадження, складовими якого є: 1) загальнотеоретична характеристика сучасних криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження; 2) вчення про його об'єкт; 3) вчення про його засоби; 4) вчення про його суб'єктів; 5) вчення про його використання в процесі запобігання злочинам та на стадіях досудового розслідування та судового провадження; II) особливостями сучасного наукового забезпечення кримінального провадження

є те, що його змістом є: а) власна криміналістична методологія; б) теорія запобігання кримінальним правопорушенням; в) теорія процесуального забезпечення кримінального провадження; г) теорія оперативно-розшукової діяльності; д) теорія організаційно-управлінського забезпечення розслідування; III) доведено, що методологічними засадами є принципи наукового пізнання та розв'язання практичних завдань, які знайшли своє відображення у визначених ст. 2 КПК України засадах кримінального провадження; IV) розкрито сучасну систему криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження, яка включає в себе: загальнофілософські, загальнонаукові, конкретнонаукові та спеціальні методи; V) нами розроблено комплекс новітніх криміналістичних засобів, методів і комп'ютерних технологій: а) слідчо-оперативний одорологічний чемодан; б) лінійку криміналістичну топографічну; в) комплект засобів для дослідження психофізіологічних особливостей особи в криміналістиці; г) складний метричний квадрат; д) комплект науково-технічних засобів співробітника органу правопорядку; е) патент на промисловий зразок – трафаретна лінійка слідчого “лінійка – С”, є) інтерактивну методику V-3 “Юлій Цезар”; ж) електронний мультимедійний підручник “Криміналістика”; 3) автоматизовану систему багатофакторного дослідження особистості – АСБДО-ММР 1; і) універсальний програмний продукт слідчого – АКССА; VI) обґрунтовано, що пріоритетними напрямами та механізмами вдосконалення використання криміналістичних засобів у процесі наукового забезпечення кримінального провадження є: 1) поетапне втілення положень сучасної концепції його наукового забезпечення; 2) впровадження методів інформаційно-аналітичної діяльності, автоматизованих систем і банків даних, віртуальних систем управління знаннями, засобів комбінаторного аналізу, ноометодів і ґрід-технологій; 3) розробка веб-проекту дистанційного онлайн-навчання слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів; по-друге, удосконалено: I) підходи до класифікації світоглядних принципів сучасного наукового забезпечення кримінального провадження, зокрема, доведено, що крім традиційних принципів наукового пізнання у криміналістиці актуальними є і такі: зумовленість, самодостатність, антиентропійність, інтегративність, всеосяжність; II) сучасні підходи до систематизації криміналістичних засобів наукового забезпечення кримінального провадження за їхніми пізнавальними можливостями, які потребують необхідності поєднання даних різних наук: зокрема, таких як правові і організаційно-управлінські, криміналістичні, спеціальні, оперативно-технічні, оперативно-розшукові та пошукові; по-третє набули подальшого розвитку: I) засоби багатофакторного аналізу, математичного моделювання і оптимізації кримінального провадження за вибором завдань – ПРИАМ, АРМ-слідчого “Інсайт”; II) підходи до вдосконалення використання лазерних технологій Focus 3D, електронних засобів, біометричних методів, інтерактивних методик дистанційного і віртуального онлайн-навчання, ноометодик, мережевоцентричних інтернет-технологій і ґрід-технологій при розробці окремих пізнавальних завдань в процесі розслідування злочинів [1–4].

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дослідженні положення, пропозиції і рекомендації можуть бути використані та вже застосовуються в таких освітянських, наукових і праксеологічних напрямах:

1) у законотворчій діяльності з метою вдосконалення чинного законодавства щодо використання новітніх криміналістичних засобів у процесі кримінального провадження (Лист Міністерства освіти і науки України № 7 від 23.09.2008, лист ЄУУБІТ № 9 від 18.09.2003);

2) *у науково-дослідній роботі з криміналістики* – як підґрунтя для подальших криміналістичних досліджень у сфері кримінальної юстиції, удосконалення наукового забезпечення пізнавальних процесів у сфері кримінального провадження (Постанова комісії у справах неповнолітніх при Кабінеті Міністрів України № 4 від 21.06.1993; Угода Міністерства освіти і науки України № ЦП/385-2008 від 31.07.2008 р.; лист КНУ № 5 від 20.02.2012);

3) *у навчальному процесі* – пропозиції і висновки, запропоновані нами, використовуються під час викладання курсу “Криміналістика”, “Судова експертологія”, “Юридична психологія”, “Оперативно-розшукове забезпечення слідства”, при написанні підручників, монографій, навчально-методичних посібників із зазначених дисциплін (Лист Міністерства освіти і науки України № 1076 від 20.09.2011, акт впровадження МАУП № 5 від 25.05.05; лист КНУ № 6 від 22.03.2010, № 5 від 20.02.2012);

4) *у галузі міжнародного співробітництва* – рекомендації, сформульовані в дослідженні, прийняті і використовуються в рамках реалізації напряму № 5 “Комп’ютерна злочинність” спільної українсько-американської науково-дослідницької програми Академії правових наук України та Національного інституту юстиції Департаменту юстиції США, що підтверджено у звіті Академії правових наук України. – Харків, 2002, № 1 (28). – с. 247–261;

5) *у практичній діяльності* – пропозиції та рекомендації, викладені в дослідженні, прийняті і використовуються Міністерством освіти і науки України, Генеральною прокуратурою України, МВС України, Верховним Судом України при проведенні навчально-методичних семінарів і практичних занять в системі службової підготовки, а також на курсах підвищення кваліфікації працівників органів судової влади та досудового розслідування, а також експертно-криміналістичних установ (наказ Міністерства освіти і науки України № 604 від 3.07.2008; лист МВС України № 7 від 12.03.2005 р.)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біленчук П.Д. Загальнотеоретична характеристика засобів пізнання у сфері кримінального судочинства : проблеми методології, системології, праксеології : монографія / П.Д. Біленчук. – Хмельницький : Хм ЦНТП, 2012. – 375 с.
2. Біленчук П.Д. Систематизація засобів пізнання у сфері кримінального судочинства : традиційна та сучасна : монографія / П.Д. Біленчук. – Хмельницький : ХмЦНП, 2012 – 410 с.
3. Біленчук П.Д. Особливості використання засобів пізнання у сфері кримінального судочинства : порівняльний системний аналіз : монографія / П.Д. Біленчук. – Хмельницький : ХмЦНТП, 2012. – 502 с.
4. Біленчук П.Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого : монографія / П.Д. Біленчук. – К. : Атіка, 1999. – 352 с.

Отримано 18.04.2014